

XVIII. ASIRDA HAREM *

Mustafa Çağatay Uluçay

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuyla başlıyan Harem teşkilatı, birçok yerli ve yabancı yazarlar tarafından tedkik konusu yapılmış ise de, bugün hâlâ, türlü yanları tam olarak aydınlatılmamış durumdadır.

Bu sebeple tarihlerin ve seyahatnâmelerin Harem hakkında verdikleri mâlûmat gözden geçirildiğinde, çoğu zaman Harem teşkilâtının içinden çıkılması mümkün olmayan şemalar hâlinde karşımıza çıktığı görülmektedir.

Biz bu yazımızla, Harem'in XVIII. yüzyıla âid kısmını, arşivlerimizde bulunan vesikalara istinaden iki noktaya irca ederek izâh etmeye çalışacağız :

1) XV. asrın ikinci yarısından itibaren Haremde de esas itibariyle "devşirme" usûlünün tatbik edildiği görülmektedir. Nasıl devşirilen erkek çocukları hükümetin en yüksek memuriyetlerine kadar çıkabilmişlerse, Hareme alınan cariyeler de, türlü merhalelerden geçerek Osmanlı sarayının en yüksek mevkilerine çıkmağa muvaffak olmuşlardır¹.

Türlü şekillerde Harem'e giren câriyelerin ilk önce sıhhî muâyeneleri yapılır², normal olanları ustaların terbiyesine bırakılırdı. Bunlara Türkçe okuyup yazmak, musiki, raks, elişleri ve muâşeret âdâbı öğretilirdi. İçlerinden güzelleri, hizmet etmek üzere şehzâde, sultan, vâlide sultan, kadın efendi ve ikbâllerin dâiresine gönderilirdi³. En güzelleri ise, pâdişahın hususî hizmetini yapan ustaların

* 1957 yılında Çağatay Uluçay'ın Münih'te XXII. Müsteşrikler Kongresinde okuduğu tebliğin türkçesidir.

¹ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarının aşk mektupları*, İst. 1950, s. 5-47.

² Topkapı Sarayı Arşivi, E. No. 8799.

³ Top. Sar. Arş., D. No. 8075 ; E. No. 501, 4002, 8799.

emrine verilir. Pâdişah müstakbel kadınlarını ve ikbâllerini işte bu câriyeler arasından seçerdi. Bu cariyeler ikbâlliğe, kadın efendiliğe ve vâlide sultanlığa kadar yükselebilirlerdi.

2. Harem'in çok girift görünen teşkilatını basit bir şekilde ortaya koymak için bu teşkilatı Enderun teşkilâtına bağlamak icâb eder. Yalnız, Harem'in hususî bünyesi ve pâdişahın buradaki hayatı göz önünde tutulursa Enderun teşkilatında bulunan organlarının mühim bir kısmının Harem teşkilatında yer almadığı görülmektedir. Haremdeki vazifeliler, genel olarak Has-odahlılar gibidir.

Padişahın şahsına ve Harem'in genel işlerine bakan âmirlere "usta" denilmektedir. Ustalar vazifelerini, maiyetlerine verilen cariyelerle yaparlardı⁴. Ustaların yardımcıları da vardı. Bunlara "ikinci" denmektedir. Haremdeki bütün kadınların âmiri Vâlide Sultanı⁵. Vâlide Sultan, Hareme âit işleri, Kethuda Kadın⁶ ve onun en büyük yardımcısı olup sayıları beşi bulan hazinedarlar⁷ vasıtasıyla yapar. Hazinedar Usta, çoğunlukla padişahın kadınları arasından seçildiğinden, Haremde diğer ustalara nazaran nüfuzlu idi⁸. Hazinedarlar, padişahın giyeceklerini, mücevherlerini ve harem'in eşyalarını korurlardı.

Hazinedar Ustadan sonra Çamaşır Usta (câmeşuy)⁹, hamam külhanının yakılmasına nezaret eden Külhancı Usta¹⁰, padişahın kahvesini pişiren Kahveci Usta¹¹, sofrada hizmet gören Çaşnigir Usta¹², padişahın abdest almasına, elini yüzünü yıkamasına hizmet eden İbrikdar Usta¹³, hünkâra ait şerbetler, çerez ve buna mümasil gıdaları koruyan ve hazırlayan Kilerci Usta¹⁴, Haremde yaşayan kadınların saç tuvaletlerini yapan Berber Usta¹⁵ vardı.

⁴ Top. Arş. D. No. 8079.

⁵ M. Çağatay, Uluçay, *Harem'den mektuplar*, İst. 1956.

⁶ Top. Arş. D. No. 497, 10241, 8075; E. No. 501, 3980, 12350.

⁷ Top. Arş. D. No. 8075; I. Mahmud ve I. Abdülhamid'in 6. kadını Hazinedar Usta idi (D. No. 10366).

⁸ Top. Arş. D. No. 8075, 10241.

⁹ Top. Arş. D. No. 2075; E. No. 501, 4002.

¹⁰ Top. Arş. D. No. 8075.

¹¹ Top. Arş. D. No. 8075.

¹² Top. Arş. D. No. 8075.

¹³ Top. Arş. D. No. 8075.

¹⁴ Top. Arş. D. No. 8075.

¹⁵ Top. Arş. E. No. 501.

Haremde doğum işlerine bakan Ebe¹⁶, çocukları emziren ve bezlerini yıkıyan Dadı¹⁷, Haremdeki eşyaların defterini tutan ve dışarı ile Harem arasındaki haberleşmeyi yazılı olarak idare eden beş tane kâtibe vardı¹⁸. Bunlardan başka vazifelerinin ne olduğunu tâyin edemediğimiz Saray Usta¹⁹, Vekil Usta²⁰ vardır. Bu câriyelere okuyup yazmayı dışarıdan getirilen meşk hocalarının öğrettiği bâzi vesikalardan anlaşılmaktadır.

Şehzade, sultan, kadın efendi ve ikballerin dâire hizmetlerini gören cariyelerin âmirleri ise kalfalardı²¹. Bâzi kalfaların ikballer arasından seçildiği görülüyorsa da²², bunların padişahın hususî hizmetine bakan câriyelere mi, yoksa dâire hizmetlerini gören câriyelere mi kumanda ettikleri pek fark edilemiyor. Haremle taşra arasında cereyan eden haberleşmeyi te'min ve Haremde yaşayan pâdişah ve kadınlarına âit mücevherat, hediye, para ve sâire gibi gereken eşyayı getirip götürülenlerin de dilsizler, cüceler ve sahipler olduğu mevcut vesikalardan anlaşılmaktadır²³.

XVIII. asır Osmanlı hanedanı haremine âid kadro ve teşkilât böylece iki esaslı noktada toplandıktan sonra vesikalar üzerinde yapılan müşahedelerden çıkan şu umumî neticeleri de arz etmek faydadan hâli değildir :

1. XVIII. asırda, şehzâdelerin haps edilme usûlü terkedilmeğe başlanmıştır. Şehzâdeler zaman zaman padişahlarla geziye çıkmakta, kendilerine ayrılan dairelerinde yaşamaktadırlar²⁴. Daha serbest bir hayâta kavuşan şehzâdeler, kendilerine hizmet eden câriyelerle, münâsebette bulunmaktadırlar²⁵. Şehzâdelerin Haremde hapsedilmesi usûlünün konmasından sonra, bunların çocuk sahibi olmaları, saltanat vârislerinin azaltılması bakımından, an'ane hâline

¹⁶ Başbakanlık Arşivi, İbnül Emin Mahmud Kemal tasnifi, Saray No. 3136; Top. Arş. E. No. 3041, 3980.

¹⁷ Top. Arş. E. No. 497; D. No. 3041, 3980.

¹⁸ Top. Arş. D. No. 8075.

¹⁹ Top. Arş. E. No. 501; D. No. 10247.

²⁰ Top. Arş. E. No. 501.

²¹ Top. Arş. E. No. 1239.

²² Top. Arş. D. No. 189, 199, 8975.

²³ Top. Arş. D. No. 4055, 800f.

²⁴ Top. Arş. E. No. 8004, 8075.

²⁵ Nâzikmisâl'in çocuk düşürdüğüne dâir, câriye Visal'in mektubu, Top. Arş. E. No. 4002.

gelmiş ve bu an'aneyle bu asırda da -I. Abdülhamid'in Âhiretlik adı verilen kızı müstesna -riayet edilmişti. Ancak tahta geçen veliahd, padişah olduktan sonra çocuk sahibi olabilirdi.

2. Sultanlar, daha beşikte iken nişanlanabildikleri hâlde²⁶, gerdeğe ancak bülûğa erdikten sonra girmektedirler²⁷. Nişan merasimi ve nişan alayı, nikâh merasimi ve çeyiz alayı, gelin alayı ayrı ayrı günlerde ve büyük bir tantana içinde kutlanmaktadır²⁸.

3. Padişahlar, hususî hizmetlerinde çalışan câriyelerden beğendikleri ile münâsebette bulunabilir, onları ikbâl veya kadın efendi olarak alabilirdi. Genel olarak padişahların 6 kadın efendi ve 6 ikbâli vardı. Çoğu zaman ikbâl sayısı kadın efendilerin sayısından azdı²⁹. Kadınların sayısının en çok 8 e çıktığı vesikalardan anlaşılmaktadır. Ikbâllerin sayısı 4 ile 6 arasında değişmektedir³⁰.

Padişah «kadın efendi» denilen kadınlarıyla ve «hanımefendi» adı verilen ikbâlleri nezdine nöbetle kabul ederdi³¹. Bu asırda ölen veya tahtından indirilen hiçbir padişahın ne karısı, ne de ikbâli başka birisiyle evlenmişti.

4. Haremde çalışan câriyelere farsça ad koymak XV. asrın ikinci yarısından itibaren an'ane hâline geldiğinden bütün câriye, idâreci kadınlar, ikbal, kadın efendi ve vâlîde sultanların isimleri farsçadır³². Buna mukabil padişah kızlarına, bâzı istisnalarla beraber, yine arapça isimler verilmeğe bu asırda da devam edilmiştir.

Haremde mevcut olan câriyelerin sayısı 400-800 arasında değişmektedir³³. Bu câriyelerin yüzde 90-95 i sarayda hizmetçi durumunda idi. Birçok tarihçilerin ve seyyahların, padişahların bütün câriyelerle münâsebette bulduklarını iddia etmelerinin bir hayâl mahsûlünden başka bir şey olmadığı açıktır.

²⁶ Top. Arş. D. No. 10591.

²⁷ I. Abdülhamid'in hatt-ı humâyunları, Başvekâlet Arş. Cevdet tasnifi, Saray No. 1304; Top. Arş. E. No. 7029.

²⁸ III. Ahmed'in kızı Fatma ve II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultanın düğünleri için yazılan program için Top. Arş. D. No. 10591; bundan başka E. No. 277, 922, 5936 ya bakınız.

²⁹ I. Mahmud, I. Abdülhamid ve II. Mahmud'un 6 kadını vardı (Top. Arş. D. No. 10366, 9316).

³⁰ Aynı padişahların dört ikbâli vardı (göst. yer).

³¹ *Harem'den mektuplar*, s. 167-170.

³² Top. Arş. E. No. 1239, 4002, 8079.

³³ Top. Arş. E. No. 4002; D. No. 8075.

Padişah, hususî hizmetinde bulunan câriyelerden münâsebette bulunmadıklarını, kendi kızları gibi, devlet adamları veya çocuklarıyla evlendirmekte ve cihazlarını temin etmektedir³⁴. Hususî ve dâirelerde çalışan câriyelerin şehzâdelerle evlendikleri tahmin ediliyorsa da çocuk yetiştiremedikleri kesin olarak bilinmektedir.

5. Haremde bulunan bütün câriye ve kadınlar ölüm, gözden düşme, evlenme ve sair sebeplerle buldukları vazifeden ayrılınca, buldukları bölümde zincirleme terfilerin yapıldığı görülmektedir³⁵. Boş kalan yerlere de lâyık olanları getirilmektedir.

6. Haremde bulunan kadınların ve cariyelerin okuyup yazma bildikleri mektublarından ve bıraktıkları vesikalardan anlaşılmaktadır. Fakat kadın efendi ve cariye mektublarından bunların iyi bir tahsil görmedikleri derhal göze çarpmaktadır. Bunların mektupları kelime, cümle ve ifâde hatâlarıyla doludur. Fikirlerinde irtibat yoktur. Yazıları çirkin ve okunaksızdır. Göze batar derecede telâffuz hatâları olduğu, kelimeleri konuştukları gibi yazılarından anlaşılmaktadır. Buna mukabil sultanların mektublarında bu hatâlara rastlanmamaktadır. Kelimeler doğru, cümleler düzgün, ifâdeler çekici ve akıcıdır. Bu, sultanların iyi bir tahsil gördüklerinin delilidir³⁶.

7. Ölen sultan, kadın ve ikbâllerin mallarının hepsi, Haremden çıkarılıp evlendirilen câriyelerin mallarının ise yarısı padişah tarafından hazine için zaptedilmektedir³⁷. XVIII. yüzyılda sarayın harem teşkilatı hakkında açıkladığımız bu düzen sonraki yüzyıllarda da bâzı değişmelere rağmen devâm etmiştir.

XV. yüzyılda te'sis edildiğini tahmin ettiğimiz Osmanlı saray teşkilâtı zaman geçtikçe çok gelişmiş, XVI. yüzyılda ise en muntazam ve mükemmel şeklini iktisab eylemiştir. XVII. yüzyılda tütün ve kahve içilmesinin hayli yaygın bir hâle gelmeğe başlaması, veraset usûlünün değiştirilmiş bulunması, Osmanlı sarayının harem hayatında bir takım yeni kadroların yer almasına sebep

³⁴ Faiz Demiroğlu, *Sultan III. Ahmed'in Sadriâzamı İbrahim Paşa'ya mektupları*, *Yeni Tarih Dünyası*, III (İst. 1954), s. 835; Top. Arş. E. No. 7027.

³⁵ Başbakanlık Arş. Cevdet tasnifi, Saray No. 3309, 4791.

³⁶ *Harem'den mektuplar*, s. 114-115.

³⁷ Başbakanlık Arş. Cevdet tasnifi, Saray No. 6633.

olmuştur. XVIII. yüzyılda gerek teşkilâta ve gerek kadrolarda esaslı sayılabilecek değişiklikler olmamış, yalnız şehzâdeler muhakkak ki, eskisine nisbetle daha serbest bir hayata kavuşmuşlar, bir de kadın efendiler Topkapı Sarayı dışında, yâni sahil saraylarda, konaklarda ve köşklere yaşama imkânlarını elde etmişlerdir.